

EMPERYAL KENTLERİN UĞURSUZLUĞU: İSTANBUL VE APOKALİPTİK TEMALAR

FERİDUN M. EMECEN*

İstanbul gibi büyük bir başkent için apokaliptik yani kıyametle ilişkilendirilen kehanetler eski tarihlere inen bir geçmişe sahiptir. Tevrat'a dayandırılan apokaliptik unsurlar İncil'de de etkili bir anlatımla sunulmuştu. İlk Hristiyanların Roma İmparatorluğu için uyarladıkları kehanetler, Roma'nın Hristiyan bir devlete dönüşmesiyle kısmi bir mahiyet değiştirdi. İmparatorluğun merkezinin Konstantinopolis'e taşınmasıyla farklı bir yönelim arz etti. Son saatlerin zuhurunda Roma'nın rolü şimdi Konstantinopolis merkezli olarak tezahür etmeye başladı. Konstantinopolis, Babil ve Roma gibi günahkâr şehirler arasında yerini bulacaktı. İmparatorluğun doğu sınırlarında yazılan kıyamet metinlerinde şehre yönelik tehdidin hep bu cihetten yani doğudan geleceği faraziyesi hâkimdi. Önce Persler, ardından da Müslümanlar bunun başaktörleri olacaktı. 375-378 yılları arasında yazılmış bir risalede dünyanın sonunu haber veren işaret, Asurluların [yani Perslerin] Roma topraklarına saldırmaları ve şehirleri yıkmalarıdır. Bunu takiben Konstantinopolis'in yıkılacağına öngören ve ona altmış yıllık bir ömür biçen bir başka metin ortaya çıkmıştı. Ermenice olarak zamanımıza ulaşan V. yüzyıla ait "Danyal'ın Yedinci Vizyonu" adlı bir başka metinde imparatorluk başkenti "Yedi Tepeli Babil" olarak anılmış, meşum bir kent olarak her türlü adaletsizliğin kaynağı şeklinde tanımlanmıştı. Zamanla ortaya çıkan benzeri metinler âdeta zamanına göre güncelleştirilerek kıyamet kopma süreleri yeniden tanzim edilmiş, nihai büyük bir savaşın ardından şehrin yıkılacağı ve kıyamet konusu sürekli işlenmişti. Ama "Mağrur olma Byzantion kenti çünkü sen üç kere altmış yıldan daha çok hâkim olamayacaksın." ifadesi daima tekrarlanmıştı. Başkentini uğrayacağı felaket çok büyüktü, surları tamamen çökecek, halkı arkalarında hiçbir iz bırakmaksızın ölecek, bunun ardından insanlar orayı işaret ederek şu soruyu soracaklardı: Gerçekten burası bir şehir miydi?

Doğu Roma'da özellikle sınırsız ihtirasıyla Iustinianus sanki bir Deccal gibi görünüyordu. Üstelik onun dönemi uzun savaşlar, depremler, iç isyanlar ve salgın hastalıklarla dolu idi. 557'deki büyük deprem sanki dünyanın sonu söylentilerini gerçeğe dönüştürüyordu. Yayılan rivayetler o kadar etkili olmuştu ki halk dehşet içinde dağlara kaçıyor, bir bölümü kendisini dine veriyor, keşiş oluyor, bazıları kiliselere büyük bağışlar yapıp zenginlikten arınıyordu. Bu felaket beklentileri, VII. yüzyılın başlarındaki olaylarla daha da beslendi. Sasanîlerle olan ümitsiz savaş ortamı, ardından 626'da başkentini Avarlar tarafından kuşatılması artık son saatlerin geldiğine yoruluyordu. Sasanî Hükümdarı II. Hüsrev'e atfedilen kehanet bu sıralarda etkili şekilde yayılıyordu. Babil, Roma üzerindeki hâkimiyetini 612'ye kadar sürdüreceği, bunun ardından 619-626'da Romalıların Sasanîleri mağlup edecekleri bildiriliyor, bunlar gerçekleştiğinde de insanlığın üzerine "akşamı olmayan bir güneşin doğacağı" belirtiliyordu. Rastlantı eseri İmparator Herakleios'un İran seferinden muzaffer şekilde dönüşü (628) de kehaneti sanki doğruluyordu. Ancak doğuda yeni bir tehdidin ortaya çıkışı, bütün bu felaketlerin başka bir kavme endekslenmesine yol açacaktı. Müslüman Arapların halifesi Hz. Ömer, Kudüs'e girip üzerine kendi mabetlerini inşa edebileceği Hz. Süleyman'ın tapınağına gitmek istediğinde, Patrik Sofronias "İşte Danyal'ın da tasdik ettiği gibi kutsal şehrin üzerindeki mekruh şey budur." demişti, yani Deccal ortaya çıkmış bulunuyordu. Araplar artık son günlerin felaketlerini gerçekleştirecek olan ve bu şekilde kutsal kitapta tanımlanan kavimdi.¹ Nitekim Arapların Konstantinopolis üzerine yürüyüşleri bu kehanetleri daha da yaygınlaştıracaktı. Arapların İstanbul'u 667-669 yılı kuşatması sırasında da Yukarı Mezopotamya'da Süryanice yazılan *Sözde Metodios'un Kıyameti* adlı bir

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

¹ Genel olarak bkz. C. Mango, *Bizans Mimarisi*, çev. M. Kadiroğlu, İstanbul 2006, s. 219-224.

risalede, ileride bahsedilecek İstanbul'un alınışıyla ilgili bilgiler de barındıran kıyamet konusunu havi, hadis rivayetine muhteva itibarıyla çok benzeyen şu ifadeler yer verilmişti:

İşte o zaman İsmailoğulları binlerce araba ve atla gelecekler, dokuzuncu dilimin ilk ayında gelecek, Anadolu şehirlerini ele geçirip işgal edecekler, üç kola ayrılacaklar, birincisi Efes, ikincisi Bergama, üçüncüsü ise Malagina'da kışlayacak, talihine küs Firigya, Pamfilya ve Bitinya, çünkü don olduğundan İsmail seni ele geçirecek, önüne gelen her şeyi yakan bir alev gibi ilerleyecek ve 70.000 denizcisiyle adaları ve kıyıları yakıp yıkacak; talihine küs Bizans, çünkü İsmail seni de ele geçirecek, İsmail'in her atlası denizi aşacak, bunların başı karşında çadır kuracak, savaşa tutuşacak ve Kselokerkos kapısını kırarak Öküz'e kadar ilerleyecek, o zaman Öküz böğürecek...

Metnin devamında Romalıların sonunda galip gelip bunların peşine düşeceği ve Yesrib'i (Medine) vurup çocuklarını, Kudüs'te yaşayanları esir alacağı belirtilerek Bizans İmparatorluğu'nun zaferi işlenir ve kıyamet konusu bir tarafa bırakılır.² Aslında Konstantinopolis merkezli kıyamet kehanetleri, onun kutsal konumuyla alakalı olmalıdır. Çünkü burası Yeni Jerusalem (Kudüs) idi ve Hristiyanlığın en kıymetli yadigârlarının korunduğu bir depo durumundaydı. Bir dinî metinde kentin nasıl yok olacağına dair verilen bir cevapta, onun zamanın sonuna kadar düşmanlarından korkmaksızın yaşayacağı, hiç kimsenin onu ele geçiremeyeceği ifade ediliyordu. Kent "Tanrı'nın annesi"ne emanet edilmişti, bu yüzden surları tahrip edilse bile onu hiç kimse ele geçiremeyecekti, fakat bu kentin sonunun olmayacağı anlamına gelmiyordu. Yaşanan birçok olaydan sonra kent, havada bir değirmen taşı gibi döndürülüp gayya kuyusunun içine atılacaktı. Aziz Andreas'ın bu kehaneti kentin Arapların hâkimiyetine geçmesiyle alakalı değildi, çünkü ona göre Araplar çabucak yenileceklerdi, bununla birlikte bir sükûnet devri de yaşanmayacaktı. 45 yıllık bir refah dönemini katliamlar ve yıkımlar izleyecekti. Anlaşılacağı üzere tarihçiler ve din adamları için kaçınılmaz olan kıyamette, Hz. İsa'nın çilesini yansıtan kutsal yadigârların bulunduğu Konstantinopolis önemli bir odak noktasıydı. Kentin yeni bir bin yıla erişemeyeceği düşüncesi de kıyamet beklentileri içinde yerini almıştı. Kuzeyli kavimlerin kenti istilasına yönelik unsurların bilhassa 1204'teki Latin işgali dönemiyle birlikte belirlediği inancı, kehanetlere eklenmeye

başlanmıştı. Eski kehanet metinleri bunlara göre yeniden düzenleniyor, süreler de ona göre ayarlanıyordu. Dünyanın sonu için verilen tarih 1492'ye denk gelmekteydi. Osmanlı Türklerinin ilerleyişi ve kenti tazyik etmeleri de nihai işaretler arasına girmeye başladı. Başkentte Latin karşıtı hizbin lideri konumundaki Skolarios bile dünyanın sonunun 1493-1494'te geleceğini farz ediyordu. Hatta bu sebeple fetihten sonra II. Mehmed'in Ortodoks cemaate liderlik etme teklifini kabul etmişti. Çünkü ne de olsa kıyamet çok yakındı ve dindaşlarına bu son saatlerde manevi liderlik etmesi gerekiyordu.³ Bu tarihlerde kıyamet kopmadı, ama beklentiler kentin yeni sahiplerinin düşünce dünyalarında da hayli etkili bir yer bulmuştu. Onlar da dinî metinlerden hareketle mukadder kıyametin belirtilerini tadad ederken, söz konusu Hristiyan metinlerindeki Konstantinopolis'in kıyamet alameti olma rolünü literatürlerinde devam ettireceklerdi.

Bazı araştırmacılar Hristiyanlığın bu tür kehanetlerine dair unsurların İslami kıyamet geleneğini de etkilediği kanaatindedir. Onlara göre eldeki ilk İslami kıyamet metinleri Bizans metinlerinden sonra yazılmıştır veya en azından IX. yüzyıla ait olduklarına kesin olarak bakılır. Dünyanın sonu gibi dinî bir vurgunun başlangıçtan itibaren Peygamber'in sözleri olarak hadislerle dâhil edilmesi kaçınılmazdır. Kıyametle ilgili bilinen ilk hadisler Ebu Davud tarafından (ö. 889) yazıya geçirilmiş olmalıdır.⁴ Aslında kıyamet alameti olarak Kur'an'da lafız şeklinde sadece Ye'cuc-Me'cuc, dabbetül-arz, duhan veya güneşin batıdan doğması gibi benzeri haberler yer alır. Geri kalan bütün işaretler hadis kaynaklıdır. Bununla birlikte, Kur'an'da gelecekle ilgili ortaya çıkacak bazı olaylara işaret edilmiştir. Kıyamet alametleriyle ilgili olarak, "... Rabbinin bazı alametleri geldiği gün" mealindeki En'âm suresinin 158. ayeti, "Rumlar pek yakın bir yerde mağlubiyete uğradılar. Hâlbuki onlar bu yenilgiden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir..." hususunu belirten Rum suresinin 2-5. ayetleri, Müslümanların mal ve canları konusunda belalara uğrayacakları, ehl-i kitap ve müşriklerden üzücü sözler işitecekleri, Bedevîlerden geri kalmış olanların kuvvetli bir kavimle savaşmaya çağrılacakları, yakın bir zamanda Mescid-i Haram'a girecekleri şeklindeki gelecekle alakalı ayetler,⁵ daha sonra bunların izahlarıyla ve hadislerle oluşan, bu arada İslam dışı kaynaklarla

² Buradaki metin ve diğer Bizans rivayetleriyle ilgili daha geniş bilgi için ayrıca bk. S. Yerasimos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul 1993, s. 196-200.

³ Mango, *Bizans Mimarisi*, s. 226-252.

⁴ Yerasimos, *Konstantiniye*, s. 200-201.

⁵ Bunlarla ilgili olarak bk. İlyas Çelebi, *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Geleceklerle İlgili Haberler*, İstanbul 1996, s. 19-20.

1- Üsküdar'dan Sultanahmet ve Galata'nın görünümü (Flandin)

beslenen kapsamlı bir literatüre yol açmış olmalıdır. Muhtemelen İslami kıyamet anlayışı ve işaretlerle ilgili yorumlar yakın coğrafyadaki Hristiyan kaynaklarınca da kullanılmıştır. Yani tek taraflı bir etkiden çok, çift taraflı bir etkinin ortaya koyduğu hayli zenginleştirilmiş kıyamet senaryolarının varlığı ileri sürülebilir. Zira kıyametle ilgili ilk hadislerin Ebu Davud tarafından kayda geçirilmiş olması onların o dönemle tarihlenmesini öngörmez, hadis rivayetinin kaynaklarının daha eskiye gittiği açıktır.

Fitne zamanı ortaya çıkan büyük olay, ölü sayısı fazla olan kanlı savaşların veya bu tür hadiselerin vuku bulduğu yer anlamına gelen “melâhim” konusuna müstakil bir başlıkla yer veren Ebu Davud, bunun emarelerini anlatırken Beyt-i Mukaddes'in onarılması, Medine'nin

harap edilmesi, Kostantiniye'nin fethedilmesi ve Deccal'ın ortaya çıkışını sıralayarak, Kur'an'ın ilgili suresindeki yukarıda temas edilen ayet uyarınca Rumlarla yapılacak savaşı “büyük melhame” *melhametü'l-kübrâ* olarak adlandırır, bu büyük melhame ile Kostantiniye'nin fethi ve Deccal'ın zuhurunun altı ay içinde belireceğini yazar. Bu son süre hakkında altı yıl, yedi ay gibi başka rivayetler de vardır.⁶

İslami gelenek, Kostantiniye ve kıyamet konusunu bir arada zikreden iki hadisi ön plana almış ve bu hadislerle geliştirilen yorumlar daha İstanbul'un fethedilmesinden önce Osmanlı dinî literatüründe de

⁶ Çelebi, *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, s. 23.

epey geniş bir yer bulmuştur. Bu bakımdan bu iki kıyamet hadisi, övülen ve müjdelenen Kostantiniye'nin bu vasfıyla hayli ters düşen bir yere sahiptir. Ancak bu durum onun İslami açıdan da kutsiyetinin bir başka ifadesi gibi mütalaa edilebilir.

Söz konusu hadislerin ilkinde Rumların A'mak ve Dabık bölgelerine inmesine kadar kıyamet kopmayacağı, onlara karşı Medine'den bir ordu çıkacağı, Rumlarla Müslümanların dövüşeceği, Müslümanların üçte birinin yenileceği, üçte birinin öleceği ve son üçte birinin galip gelip hiç yenilmeyeceği, Kostantiniye'yi alacakları ve kılıçlarını zeytin dallarına asıp ganimeti paylaştıkları bir sırada İblis'in onlara bağırıp Mesih'in indiğini haber vereceği, bunun üzerine oradan ayrılacakları, Şam'a

gidecekleri ve orada Deccal'ın görüneceği gibi hususlar belirtilir.⁷

İkincisinde:

Resulullah "Bir tarafı karada ve bir tarafı denizde bulunan bir şehirden bahsedildiğini duydunuz mu?" diye sorar. Oradakiler "Evet ya Resullullah" deyince şöyle buyurdular: "Benî İshak'tan 70.000 kişi o şehre taarruz etmeden kıyamet kopmayacaktır. Askerler şehre gelince konaklarlar, ancak silahla savaşmazlar, tek bir ok dahi atmazlar. *Lâilâhe illallahu vallahu ekber* derler. Bunun üzerine şehrin kara tarafı düşer. Sonra tekrar *Lâilâhe illallahu vallahu ekber* derler şehrin diğer tarafı düşer. Sonra tekrar *Lâilâhe illallahu vallahu ekber* derler. Bu sefer onlara açılır. Oradan şehre girerler ve şehrin ganimetini toplarlar. Ganimetleri aralarında taksim ederlerken yanlarına bir münâdi gelip 'Deccâl çıktı' diye bağırır. Askerler her şeyi bırakıp geri dönerler."

ifadeleri yer alır.⁸ Bu her iki hadise II. Mehmed döneminde İstanbul'un fetih müjdesini komşu devletlere bildiren fetihnamelerde vurgu yapılması ilginçtir. Ancak burada yeri gelmişken fetih müjdesini bildiren hatta fethedecek kumandanın adını veren hadislere dönemin Osmanlı kaynaklarında hiç atıf yapılmadığı, bunlara yapılan göndermelerin daha sonraki muahhar dönemlerde ortaya çıktığını belirtmek gerekir.⁹ Fetih hadisesiyle ilgili yegâne belge sayılabilecek fetihnamelerde de yer alan iki hadisin kıyamet senaryolarıyla bir şekilde ilgili bulunması, kentin tanımlanması bakımından üzerinde durulması ve göz ardı edilmemesi gereken bir açılımı haizdir. Bu cümleden olarak öncelikle bu gibi kıyamet senaryoları ile ilgili Osmanlı literatürünün nasıl bir anlayış geliştirdiğine bakmak gerekir. Çünkü bu husus, emperyal bir dönüşümü bugüne ulaştıracak Osmanlı fethi öncesi kentin manevi ve siyasi açıdan nasıl bir konuma sahip olduğu hakkında fikir verecek önemdedir.

Fetih öncesi Osmanlı literatürünün incelenmesi, söz konusu apokaliptik rivayetlere Kostantiniye/İstanbul

⁷ Ebu Hüreyre rivayeti ile nakledilmiş hadis: Müslim, *Sahih*, İstanbul 1992, c. 3, s. 2221.

⁸ Müslim, *Sahih*, c. 3, s. 2238; ayrıca M. Canard, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1956, sy. 2, s. 238-240.

⁹ XV. asır sonlarında kaleme alınan Neşri'nin *Târih*'inin ilk edisyonunda (Menzel ve Manisa nüshaları) çok iyi bilinen "*Le-tuftehanne'l-Kustantiniyye...*" diye başlayan hadis yer almaz, ikinci edisyonda fetih ile ilgili bilgiler genişletilirken buna da yer verilmiştir (*Cihannümâ*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 314). XVI. asrın sonlarında eserini kaleme alan Âli de buna atıf yapar: *Künhü'l-ahbâr*, nşr. Ahmet Uğur v.dğr., Kayseri 1997, c. 1/1, s. 434.

merkezli olarak sıklıkla atıf yapıldığını şaşırtıcı şekilde ortaya koyar. Siyasi açıdan bu kadim başkentini fethi konusunda daha Yıldırım Bayezid döneminden beri girişilen teşebbüslere ters düşer gibi görünürse de kıyamet beklentilerinin fethedilecek kent ile birlikte artık tam anlamıyla belireceği yönündeki kanaatin hayli etkili olduğu söylenebilir. Bu bakımdan fetih öncesi Osmanlı literatüründeki İstanbul imajını belirlemek gerekecektir. Fetih arifesinde İstanbul'dan bahseden en eski Türkçe iki kaynak çeşitli garip hadiseleri bir arada toplayan çoğu defa muhtelif konularda ansiklopedik mahiyette bilgiler veren *Acâibü'l-mahlûkât* adlı eserler serisine dayalı tercümeleridir. Coğrafyacı Kazvinî'nin (ö. 1283) eserini tercüme eden Ali b. Abdurrahman adlı bir yazar, şehirler hakkında bilgi verirken Kazvinî'nin bu eserinde yer almayan ama diğer bir eserinde bulunan İstanbul bahsini aynen nakletmiştir. Kimliği meçhul bir mütercim tarafından Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed (ö. 1421) adına yapılan bir başka *Acâibü'l-mahlûkât* çevirisinde İstanbul hakkında kısa, fakat ilginç bilgiler vardır. Bunların dışında Osmanlı Hükümdarı II. Murad (ö. 1451) döneminde yapılmış Keykâvus b. İskender (ö. 1082 dolay) tarafından yazılan ve bir nevi nasihatname vasfı taşıyan *Kâbüsnâme* tercüme ile Yazıcıoğlu Mehmed ve Ahmed Bîcân tarafından kaleme alınan ve halk arasında pek meşhur olup yaygın şekilde okunan bir başka üç eser, dinî metinler ve hadiseler dayalı olarak, İstanbul'un nasıl algılanmış olduğunu ortaya koyar.

Öncelikle *Acâibü'l-mahlûkât* serisinde İstanbul kavramı, daha önceki Arap görgü şahidi yahut ondan hareketle bu şehri tasvir eden İslam coğrafyacılarının eserlerine dayanmaktadır.¹⁰ XIV. asrın sonlarına doğru ortaya çıkan bu tercüme gören Osmanlı entelektüeli, aslında İstanbul'un iki yüz yıl önceki bir tasvirini okuduğunun ne ölçüde farkındadır bilinmez. Herevî adlı Arap seyyahının XII. asrın ortalarında gördüğü İstanbul hakkında verdiği bilgiler,¹¹ önce Kazvinî'nin kozmografya kitabında¹² ve Yâkut'un (ö. 1229) coğrafya sözlüğünde¹³ tekrarlanmıştır. *Acâibü'l-mahlûkât* mütercimleri bu geleneği sürdürmüşler ve bilgilerin serbest bir tercümesini vermişlerdir. Bunlar içerisinde fetih öncesinde kaleme

¹⁰ Casim Avcı, "Arap-İslam Kaynaklarında İstanbul", *Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu, Bildiriler*, ed. Sümer Atasoy, İstanbul 2004, s. 99-112.

¹¹ Bunun için bkz. Semavi Eyice, "Bazı İslam Yazarlarına Göre Fetih Önce İstanbul", *İstanbul Araştırmaları*, 1997, sy. 2, s. 11-12.

¹² *Âsârü'l-bilâd: Geography/Cosmography*, nşr. F. Wüstenfeld, Göttingen 1848, s. 407-409.

¹³ *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut 1990, c. 4, s. 396.

alındığı kesin olan Ali b. Abdurrahman'ın tercümesinde şu bilgiler bulunur:

Kostantin şehrine İstanbul denir, üç bucaklı muazzam şehridir, iki tarafı deniz bir tarafı karadır. Kalesi muhkemdir, sur yüksekliği 21 arşındır. Kapıları çoktur, bunlar içinde biri altın kaplıdır. Şehrin içinde dört yüz direkli büyük bir kasır vardır. Kapısına kadar iki tarafa canavarlar dizmişlerdir, bakırdan fil, aslan, kaplan vb. hayvan şekilleri sıralamışlardır. Bunun etrafında bir minare (yani sütun) vardır, kurşun ve demirden bentlerle berkitilmiştir. Rüzgârda sallandığında ne tarafa eğilse dibine konulan kiremit parçaları un gibi ezilir. Diğer minare bakırdandır. Ortada bir timarhanesi vardır, şimdi kilisedir. Etraftan onu ziyarete gelirler. Bunun üstünde Kostantiniye melikinın kabri var ve kabrin üzerinde bakırdan bir at mevcuttur. Sağ ayağı havada yürür gibidir. Üzerindeki binicinin bir eli açıktır, Şam'dan yana işaret eder. Bu işaret şehri bu yönden gelecek ordu tarafından fethedileceğini gösterir. Diğer elinde ise bir top tutmuştur. Bunun anlamı dünyaya sahip oldum ama bu dünyadan ayrıldığımda yanımda hiçbir şey götüremedim demektir. Şehrin ortasında bir meydanda at koştururlar, ortasında bir taş var, bakırdan kürsü üzerine sanatkârane şekilde dikmişlerdir. Kim üzerine çıkarsa şehrin tamamını oradan görür.¹⁴

Bu kısa anlatım, Türkçe literatürde İstanbul hakkındaki en eski bilgileri ortaya koymaktadır. Üstelik çeviri yapılırken mütercimin diğer metinlerden ayrıldığı bazı noktalar da dikkat çeker. Bunlar İstanbul'un etraf memleketine "Rum ili" denmesi ve at üzerindeki heykelin el işaretinin yorumlanmasıdır. Kazvinî dışında diğer eserlerde bu işaretin Müslüman memleketleri gösterdiği bilgisi yer alırken mütercim bununla şehrin bu yönden fethedileceği temennisinde bulunmaktadır. Bu son derece nahif bilgiler, İstanbul'u hedefleyenler için çok fazla bir anlam ifade etmemektedir. Ancak bunların şehir imajı hakkında olumlu bir katkı yaptığı da açıktır. Öte yandan buradaki tariflere uygun bir minyatürün varlığı da bilinmektedir. Keza Buondelmonti'nin bugüne ulaşan en eski İstanbul planında da yer almıştır.¹⁵ Minyatürde dört ayağı aynı kaideye raptedilmiş at ve üzerinde elleri açık olan binici tasvir edilmiş ve sütunlar da gösterilmiştir. Burada atın bir ayağının hareketli olarak resmedilmemiş olması ilginç bir ayrıntıdır.¹⁶ P. Gyllius da IV. yüzyılda

¹⁴ Ali b. Abdurrahman, *Acâibü'l-mahlûkât*, İÜ Ktp., TY, nr. 524, vr. 135b-136a.

¹⁵ Bkz. Kemal Beydilli, "XV. Yüzyıl Bir İtalyan Hümanistinın Gözüyle İstanbul ve Ege Adaları", *Osmanlılar ve Avrupa*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul 2010, s. 638'deki plan.

¹⁶ Bu minyatür için bk. *Cogito*, 1999, sy. 17, s. 302. Küre mefhumu, söz konusu heykelin 1461 seferi sırasında top yapımında kullanıldığı, heykel etrafında türlü söylencelerin var

yaşamış Bizans tarihçisi Prokopios'un heykel hakkında verdiği bilgiyi eserinde nakletmiştir. Onun tasviri tıpkı Arap seyyahlarının tanımlaması gibidir. Şüphesiz bazı ayrıntılar farklıdır. Burada imparatorun bindiği at heykelinin yüzünün doğuya doğru baktığı, ileri doğru adım atacakmış gibi sol ayağını kaldırmış olduğu, diğer ayağının taşa bastığı, sanki dörtlü yola çıkacak gibi durduğu, imparatorun çok büyük tunç heykelinde, ayağında yarım çizmeler bulunduğu, Akhillus tarzında giyindiği, göğüslük zırhı taşıdığı, başında miğfer olduğu ve ışık saçarak doğuya baktığı, Perslere doğru atını sürdüğü, sol eliyle yer küreye taşıdığı, bununla tüm dünyanın onun egemenliği altında bulunduğunu anlatmak istediği, elinde ne kılıç ne de mızrak tuttuğu, buna karşılık kürenin üstünde savaşta kazandığı başarıların nişanesi haç bulunduğu, sağ elini doğuya doğru uzattığı ve parmaklarını açarak o barbarlara sınırları içerisinde kalmaları gerektiği ve daha ileri gitmemelerini emrettiği bilgisi yer alır.¹⁷ Bizans ve Arap kaynakları temelli bu intibalar, Ali b. Abdurrahman'ın söz konusu tercümesiyle birlikte Osmanlı/Türk literatürüne de girmiştir.

Türkçe literatürdeki bu ilk olumlu ifadelerin Çelebi Mehmed'in emriyle yapılan ve en eski nüshası Nisan 1448 (Safer 852) tarihini taşıyan bir başka *Acâibü'l-mahlûkât* tercümesinde değiştiği dikkati çeker.¹⁸ Burada kısa bir fiziki tanımdan sonra şehir hakkındaki olumsuz bilgiler özetlenir. Bu bilgiler İbnü'l-Fakih'in eserinden¹⁹ ihtisar edilerek alınmıştır. Burada şehirler bahsinde "Kostantiniyye" başlığı altında şu bilgiler vardır:

Burası Rum melikinın payitahtıdır. Büyük bir deniz kenarında bulunup iki taraf denizle, bir tarafı sahrayla çevrilidir. Peygamberin tâbiünden Ka'b el-Ahbâr²⁰ (ö. 32/652-653?) Kostantiniye halkının Kudüs'ün yıkılmasına sevinmeleri dolayısıyla Allah'ın onları cezalandıracağını, şehrin tamamen harap olacağını, hatta

olduğu ve bu heykel durdukça buranın Rumlarda kalacağı inancı ve atın parçalarının P. Gyllius tarafından müşahade edildiği bilgisi için ayrıca bk. S. Yerasimos, "Ağaçtan Elmaya. Apokaliptik Bir Temanın Soyağacı", *Cogito*, 1999, sy. 17, s. 304-309.

¹⁷ *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, çev. Erendiz Özbayoglu, İstanbul 1997, s. 85-86.

¹⁸ Bu nüsha İstanbul'da Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr. 897'de bulunmakta olup XVI. asrın sonlarına ait bir başka nüshası ise Süleymaniye Ktp., Nuri Arlasez, nr. 128'de yer alır. Yine Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 897/1'de ise Ahmed Bîcân'ın *Terceme-i Acâibü'l-mahlûkât*'ı bulunur, ancak bu eserin muhteviyatı farklıdır.

¹⁹ *Muhtasarı Kitâbi'l-Büldân*, çev. H. Masse, Şam 1975, s. 174-175. Tercüme esas olan metinde bu bilgi İbnü'l-Fakih'ten alınırken anlam bozukluğuna yol açacak derecede ihtisar edilmiş gözükmektedir.

²⁰ İsrailiyata dair rivayetleriyle eleştirilen ve ilk Müslümanlardan olan bu zat hakkında bk. Yaşar Kandemir, "Kâ'b el-Ahbâr", *DİA*, XXIV, 1-5.

horoz dahi ötmeyecek durumda bırakılacağını, zelzelelerle sarsılacağını, zift, nefit, kibrit/kükürt ile çıkacak üç ateşin burayı halkıyla birlikte yakacağını, feryatlarının semaya ulaşacağını; bu hâldeyken on iki padişahın hazinesinin kalkınlarla dağıtılıp paylaşılacağını rivâyet etmiştir. Bundan dolayı bu şehrin şaşılacak yerleri çoktur, şehirde hiç yılan bulunmaz.²¹

Bu durum oldukça erken bir tarihte İstanbul tanımlamasının böylesine olumsuz imaj ile birlikte öne çıkarıldığını açık şekilde işaret eder. Bu coğrafyacılar dayalı tasvirler ve kentin imajı, erken tarihli Türkçe dinî metinlerde hayli farklı bir çerçeve çizer. Bunlarda özellikle yukarıda temas edilen Ebu Hureyre'nin naklettiği iki hadis yorumlar ve şerhlerle yerini alır. Dönemin Osmanlı entelektüelleri ve dinî çevreleri yanında bunları dinleyen halkın kıyametle ilişkilendiren bu bahisleri heyecanla takip ettiklerine şüphe yoktur. Bu metinler içinde söz konusu hadislerden de etkilenerek İstanbul'un alınışını bir kıyamet alameti olarak belirtenler hayli fazladır. Fetihden biraz önce yazılmış dinî ve ahlaki maksatlı *Kâbûsnâme* tercümesi olan ve 1427'de telif edilen *Muradnâme* adlı manzum eser ile Yazıcıoğlu kardeşlerin Türkçe olarak halk diliyle kaleme aldıkları, muhtemelen döneminde sıklıkla okunan kitaplar, İstanbul'un alınışını kıyameti başlatacak bir işaret olarak verir.

Muradnâme'de Kur'an'daki kıyamet alametlerinden bahsedildikten sonra hadislerdeki rivayetlere geçilir, Mehdi'nin hurucu, Benî Asfar'ın ortaya çıkışı, Medine'ye kadar gelişi anlatılır, orada işin içine İstanbul sokulur, Benî Asfar'ın üç bölüğünün yenilmesinden sonra, "Kıralar kamu kalmaya bir diri/Olar feth idiserler İstanbul'u/Olardan yirün yüzü ola tolu" mısralarına yer verilir ve oradan ilgili hadis doğrudan manzum şekle dönüştürülerek nakledilir. Burada yorumsuz verilen ifadeler şöyledir:

Feth-i Kostantiniye:

Dahi Bû Hüreyre rivâyet kalur/Resulün sözünü hikâyet kılar/Buyurmuş ki her giz işitmiş misiz/İşitmeye yarar iş etmiş misiz/Ki bir şehir var key muazzamdur ol/Dahi burc u bârûda muhkemdür ol/Kuruyadır onun ulu cânibi/Denizdür kalan yanı burcun dibi/Didiler sahabe ne'am ya Resul/Senünle olana ne gam ya Resul/Dimiş kopmayısar kıyâmet günü/ Halâyık dirildüğü sa'at günü/O şehre gaza etmeyince tamâm/Beni İshakilerden aleyhis-selâm/Bular cümle yetmiş bin er olalar/Evet her biri mu'teber olalar/Kaçan kim varalar o şehre bular/Savaş

²¹ Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 897, vr. 126a; karşılaştırmalı Süleymaniye Ktp. Arlasez, vr. 171a-b.

etmeden bula behre bular/Silah ile her giz vuruşmayalar/
Çeri çekişüben turuşmayalar/Heman anı tekbîr ile alalar/
Anun içine fitneler salalar/Çün evvelki tekbîri eyleyeler/
Yıkıla denizden yanı hurd ola/Çü kâfirler anı göre mürd
ola/İkincide yerden yanı yıkıla/Şu resme ki zahmesizün
çıkıla/Üçüncüde iy ışk eri tâlibi/Yıkıla bozula kamu cânibi/
Bir kez gireler iğtinâm edeler/Birbirine ihtirâm edeler/
Asalar silahını zeytünlere/Gam anlara gide ferah bulara/

Hurûc-ı Deccâl:

Bular ülüşürken ganimetleri/Toya durur iken dükeli
çeri/Gelip anda Şeytan çığırsa gerek/Götin yırtı yırtı
bağırsa gerek/Ki Deccâl çıktı nefir eyledi/Sizin ehlinüzi
esir eyledi/Yalandur bular anı gerçek sana/ Birbirisine
bu işi tana/Koyalar ne var ise azm edeler/Dönüp Şam
iklimine gideler...²²

Görüldüğü gibi *Muradnâme*'de hadis herhangi bir
ekleme veya tevile gidilmeksizin olduğunca aktarılmaya
çalışılmıştır. Fakat *Muhammediye*'de bu bilgiler
yazarın yorumuyla biraz farklı şekle bürünmüştür.
Muhammediye'de şu ifadeler bulunur:

Pes anda bu iki leşker kıtale ettiler ikdâm/
Müslümanlar üç bölük ola birisi olalar meskûr/İkincisi
şehid ola üçüncüsü gele galib/Sıyalar kâfiri anda Beni'l-
Asfar ola makhûr/Buyurdu pes Resulullah hiç işittiğinin
var mı/Ki vardır bir medîne kim olupdur şöyle mevfûr/
Kim onun bir yanı berre dahi bir cânibi bahre/Dediler kim
işitmişiz harâb ola mı ol ma'mûr/Ayıtı çünkim A'mak'da
sınısardır Beni'l-Asfar/Medîne leşkeri onu sıyıp kırıp
edeler hor/Ki yetmiş bin Beni İshak bile ol şehre erişe/
Ki Kostantiniye derler pes onu edeler mecrûr/Silah u ok
ile onlar kıtâl etmeyeler aslâ/Velîkin onu zikr ile yıkalar
edeler mecbûr/Ki yerden kamu tahlîl edeler/Sonunda
diyeler Allahu ekber/Denizden yanı önden yıkılısar/
İkinci kez bular öyle kılısar/ Yıkıla bir yanı dahı tamâmet/
Yıkılmasın mı kopısar/Üçüncü kez ki Hakkı zikr edeler/
Be külli açıla şehre gideler/Bular yağmada işit ne ola hâl/
Bir âvâz işidile çıktı Deccâl/Koyalar geri ol mâlı alanlar/
Gideler Şam iline geri onlar/Demişlerdir haberde ehl-i
tarih/Buyurmuşdur Resulullah tevârih/Ki Kostantiniye
tâ yıkılınca/Beni İshak ona onu kılınca/Beni'l-Asfar
hurûcundan ona dek/Olısar altı yıl demişti bî-şek/Yedinci
yılıda çıkar dedi Deccâl/Niçe çıkar işit kim imdi Deccâl...²³

Yukarıdaki metinlerden anlaşılacağı üzere konu

²² *Bedr-i Dilşad'ın Muradnâmesi*, nşr. A. Ceyhan, İstanbul 1997, c. 2, s. 1037-1038.
Kâbüsnâme'de bu kısımlar yoktur: Keykâvus, *Kabusname*, çev. Mercimek Ahmed, haz.
Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1974; keza *Kitâb-ı Nasihatnâme: Kabusnâme*, nşr. P. Levy,
London 1951.

²³ *Muhammediye*, nşr. Amil Çelebioğlu, İstanbul 1996, c. 2, s. 314-315.

2- Eyüp sirtlarından İstanbul'un görünüşü (Bartlett)

tamamıyla ilgili hadisler çerçevesinde nazm edilmiştir.
Ancak özellikle Yazıcızade'nin manzum metninde
hadislerde yer almayan bazı ufak farklılıklar da göze
çarpar. Burada İstanbul'un alınışı sonunda kopması
muhtemel kıyamet için bir farklı yorum getirildiği
dikkati çeker. Eğer şehir tamamen harap hâle getirilirse
ve yıkılırsa o zaman kıyamet kopmayacaktır. Şehri
alanlar ise Deccal'ın belirmesi üzerine Şam'a dönmekle
işlerini yarım bırakmışlardır. Bundan dolayı Peygamber
kıyamet alametlerinin belirdiğini söylemiştir. Burada
Yazıcıoğlu Mehmed'in yorumu, *Muradnâme* yazarınıninkiyle
karşılaştırıldığında zihinlerde İstanbul ile ilgili birtakım
beklentilerin olduğuna işaret edildiği anlaşılır. Fakat
İstanbul'un düşüşü ile kıyamet alametinin zuhuru
beklentisi Osmanlı entelektüel dünyasında önemli
bir yer edinmiş ve hafızalara yerleşmiş olmalıdır. Bu
metinlerde ilginç olan husus tıpkı Bizans dönemindeki
rivayetler gibi sarışın kavimleri niteleyen Benî Asfar'dır.
Benî Asfar/Benü'l-Asfar ifadesi Arap kaynaklarında
Bizanslıları nitelemek üzere kullanılmıştır, daha sonra
kelime yaygınlaşınca Bizans dâhil bütün Batılılar için

de kullanılır olmuştur.²⁴ Fakat Yazıcıoğlu'nun bu kadar bilinçli bir şekilde hareket etmesi anlamsızdır. Nihayet o aldığı kaynağı kendi nazmıyla aktarmaktadır. Fatih Sultan Mehmed dönemi tarihçilerinden Enverî, ilginç şekilde kelimeyi önce Bizans, ardından da onun yerini alma iddiasındaki Macarlar için kullanır ve bundan sonra Macar kralının kendisini Benî Asfar olarak gördüğünü yazar.²⁵ Yani Batılıları kasteder tarzda kullanılışı İstanbul'un fethinden sonradır. Öte yandan bu tabirin geçtiği hadis metinlerinde bir problem daha dikkati çekmektedir. Aynı konudaki hadis rivayetlerinde bazen "Benî Asfar" geçerken bazılarında da "çekik gözlü kavim" cümlesine rastlanır ve bu sonuncuları doğudan gelen Moğollar veya Türkler olarak yorumlanır.²⁶ "Asfar"

²⁴ Literatür için bk. I. Goldziher, "Asfar", *İA*, I, 664-665; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 18-19.

²⁵ *Düsturnâme-i Enverî, Osmanlı Tarihi Kısmı, 1299-1466*, nşr. Necdet Öztürk, İstanbul 2003, s. 51, 54, 62, 64.

²⁶ *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, haz. Haydar Hatiboğlu, İstanbul 1985, c. 10, s. 359, 360, 362.

ile "sıgar"dan gelen "asgar"ın birbirine benzemesi aydınlatılması gereken bir probleme işaret eder. Aynı mealdeki hadislerde geçen bu tabirin birbiriyle aynı olma ihtimali, hadis ravilerinden gelen bilgilerin bu anlamda dikkatli bir şekilde yeniden ele alınmasına ihtiyaç gösterir.

Muhammediye'den sonra bu defa benzeri konuları nesir hâlinde toplayan, muhtemelen II. Mehmed'in padişahlığı döneminde telif edilen ve zamanla çok popüler olan *Envârü'l-âşıkîn*'de alametleri türlü hadis kaynaklarına ve bunların şerhlerine dayalı olarak belirtilirken aynı husustaki farklı yorumlar arka arkaya verilerek oldukça karışık bir metin ortaya çıkarılır. Burada ilkin Araplar arasında fitnenin çoğalacağı, müminlerin bütün âlemi alacağı, Benî Asfar ile barış yapacağı, sonra barışın bozulup kâfirlerin galip çıkacağı, Rumlar ve Frenklerin bir araya geleceği ve 960.000 kişiyle batıdan hücum edecekleri; ikinci olarak Muhammed ümmetinin doğuya ve batıya sahip olacağı, bütün dünyayı kâfirden alacağı, ancak üç şehrin geride kalacağı, bunların İstanbul, Roma ve Amuriyye olacağı, ondan sonra hükümün kâfirlere geçeceği; üçüncü olarak *Muhammediye*'deki ilgili pasaja uygun şekilde, Benî Asfar, A'mak'a varmadıkça kıyametin kopmayacağı, A'mak'ın Şam yakınlarında bir köy olduğu, kâfirlerin oraya kadar gelecekleri, Medine'den çıkan İslam ordusunun üç bölük olup kâfirleri yenecekleri, müminlerden bir bölümünün kaçıp münafık olacakları, bir bölümünün şehit düşeceği, diğer bölümünün galip geleceği, ondan sonra İshak Peygamber'in çocuklarından 70.000 askerin İstanbul'u alacakları, önce deniz tarafını yıkacakları, ardından bir duvarını daha yıkıp her üç duvarını da yerle beraber edecekleri, gaziler ganimet malını paylaşırken şeytanın çıkıp "Ey müminler Deccal çıktı, evlerinizi harap ediyor." diye bağıracağı, onların da İstanbul'u bırakıp Şam'a gidecekleri, ondan sonra halkın kötü işler yapacakları bütün bunların da kıyamet alametlerinin belirmesine yol açacağı anlatılır.²⁷

Kıyamet ile İstanbul'un ilişkilendirilmesi Ahmed Bîcân'ın *Dürr-i Mekkûn* adlı eserinde bambaşka bir şekle bürünür ve şehrin inşasıyla Ayasofya'nın yapımı konusundaki hikâyelere dönüşerek mahiyet değiştirir. Daha inşası sırasında İstanbul lanete uğramış bir şehir olarak takdim edilir. Burada, "... Pes ol vakitten berü ol şehri niçe kerre belâ ve kazâ, gâh ta'ün ve gâh zelzele ve gâh ateş harab olup ve bir an olmadan ceng dahi eksük olmaz." iken Kostantin adlı bir padişahın gelip imar ettiği, ama "... Âhir zamânun şerrinden niçe bunun

²⁷ *Âşıkların Nurları: Envârü'l-Âşıkîn*, haz. Ahmet Kahraman, İstanbul 1973, c. 3, s. 174-175.

3- Galata ve İstanbul

4- İstanbul (Hünernâme)

gibi hâdiseler olıserdi...” denilerek bu uğursuzluğun sürdüğü ima olunur.²⁸ Yazar daha sonra Rum'da Kostantiniye padişahının Süleyman Peygamber Mescidi'ne

²⁸ *Dürr-i Mekkûn*, Süleymaniye Ktp., Pertevniyal, nr. 456, vr. 77b-79a. Eserin tenkitli neşri: Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, *Dürr-i Mekkûn*, haz. Ahmet Demirtaş, İstanbul 2009.

nazire bir mescit yaptığını, dairesinde 10.000 hücre olduğunu, şeytanın o kavmi azdırıp dinden çıkardığını, padişahının kendi suretinde bir sütun inşa ettirip halkı buna taptırttığını, 400 yıl küfr üzre kaldıktan sonra büyük bir zelzele olduğunu ve 60.000 keşişin o yapılan deyrin/tapınağın altında kaldığını belirtir ve ardından

Ayasofya'nın inşası hikâyesine geçer. Yapılan mabedi İslami motiflerle süsleyerek anlatır. Hatta Hz. Peygamber dünyaya geldiğinde yıkılan kubbesi bir türlü tamir edilemeyince, sonradan onun bir avuç toprak vererek bunu kirece katmalarını söylediğini, bunun üzerine kubbenin yapılabildiğini, ashabın şaşkınlıkla niçin böyle bir yardımda bulunduğunu sorduğunda ise, "... Anı kâfirler için vermedim, bir zaman gele ümmetim anda namâz kıla ve tilâvet-i Kur'an edeler..." dediğini ifade eder.²⁹

İlerleyen bahislerde ise bu defa yine *Muhammediye ve Envârü'l-âşıkîn*'deki gibi aynı üslupta kıyamet alametlerini söz konusu yapar. Burada diğerlerinden farklı olarak bir tarihlendirme dikkati çeker. Hz. Peygamber'e atfen hicretin 900'ünden³⁰ sonra zamane halkının kibirlenip ulema sözü dinlememeye başlamaları, sonunda veba ve diğer salgın hastalıkların çıkacağı, çok yağmur yağıp seller olacağı, olumsuzlukların devamı üzerine devletin kâfirlerin eline geçeceği, Hristiyanların önce Mısır'a sonra Kudüs'e ardından da Rum ülkesine gelip İslambol'u³¹ alacakları, İslam askerinin Halep'e çekileceği, burada büyük bir cenk olacağı, Benî Asfar'ın onların ardından geleceği, Medine'den İslam askerinin çıkıp 70.000 kişi hâlinde Benî Asfar'ın karşısında duracağı, Benî Asfar'ın onlara elçi gönderip kendileriyle düşmanlıkları olmadığını bildireceği ve Müslümanların üç bölük olup bunlardan bir bölüğünün bunu makul görerek gidecekleri, diğerlerinin ise "Sizin düşmanlığınız yoksa bizim vardır." diyerek cenk edecekleri, kâfirleri kovarak İslambol'a tıkaçları, şehri kuşatacakları, içeri girip ganimet toplamaya başlayacakları, şeytanın yüksek bir yere çıkıp Deccal'ın belirmediğini ve evlerini harap ettiğini söyleyeceği, bunun üzerine İstanbul'u bırakıp dönecekleri, ondan sonra ise halkın azacağı ve kıyamet belirtilerinin görüleceği anlatılır.³²

Ahmed Bîcân, ilk versiyonunu İstanbul'un fethedildiği gün tamamladığı, İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem* adlı eserinin tercümesinde, "eşrât-ı saat" bahsine tekrar yer vermiştir. *Müntehâ* adlı bu eserinin söz konusu bölümünde, muhaddislerden naklederek şu alıntıya yer verir:

²⁹ *Dürr-i Mekkân*, vr. 84b-87b.

³⁰ Dünyanın sonunun 900'den (1495) sonra geleceği görüşü, II. Bayezid'in saltanatı sırasında ortaya çıkan birtakım hadiselerle desteklenince, büyük bir endişe kaynağı olmuş gözükmüyor. Bunun için bkz. Yerasimos, *Konstantiniye*, s. 210-211. Benzeri bir travmanın H 1000 yılında da yaşandığı anlaşılıyor: bkz. C. H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. A. Ortaç, İstanbul 1996, s. 138-147.

³¹ 1092'de (1681) istinsah edilen metinde *İslambol* kelimesi özellikle mi kullanıldı, yoksa ilk nüshalarda da böyle mi geçiyordu, bu konu hakkında kesin bir şey söylemek zordur.

³² *Dürr-i Mekkân*, vr. 146a-149a ; krş. *Dürr-i Mekkân*, haz. Demirtaş, s. 211, 217-218.

Evvel Benu'l-Asfar çıkar Mağrib'den Frenk ile ittifâk ederler. Seksen sancak cem' olur ve her sancakta on iki bin kişi olur, yani ser-cümle on kere yüz binden kırk bin er eksik olur. Hâsıl-ı kelâm Şam katında A'mak derler ona değin varırlar ve Medine'den İslâm leşkeri gelirler, üç bölük olurlar, kâfirlerle uğraşırlar. Bir bölüğün kâfiri sıyar ve bir bölüğünü kırarlar, efdal-i şehid onlar olurlar ve bir bölüğü kâfiri sıyarlar, Beni Ishak'tan yetmiş bin kişi İstanbul'un üzerine geleler bir kez "Lâilâhe illallah vallahu ekber" derler, denizden tarafı yıkılır ve bir dahi ancılayın derler bir yanı dahi yıkılır ve bir dahi derler bir tarafı dahi yıkılır. Andan Kostantiniye'yi yağma ederler. Şeytan gelip çığırır ki Deccâl çıktı, oğlunuzu ve kızınızı esir etti, siz yağma içindesiz diye. Bunlar dahi Şam'a varınca Deccâl çıkar, ondan sonra kıyamet nişanları belirmeye başlar.³³

Ahmed Bîcân İstanbul'un fethi dolayısıyla bu yukarıdaki hadisi ileride biraz yumuşatma gereği hissederek, "... Ammâ Kostantiniye yani İstanbul feth olmak imân kuvvetleri galebe eyleyüp Şeytan şehirlerini yıkıp harap etmekten ibârettir..." der.³⁴ Böylece İstanbul'u kıyamet başlangıcının alameti olmaktan çıkarmaya çalışır.

İstanbul'un fethinden hemen sonra yazılmış olan bu metinlerdeki kıyamet başlangıcı, diğer metinlerden biraz daha farklı bir vurguyla, dolaylı olarak fethi karşı olan bir tavır ortaya koyması bakımından ilginçtir. Bu aynı zamanda daha önce bahsedilen iki hadisin muhalif kalemlerce nasıl yorumlandığının da bir göstergesidir. Söz konusu muhalefet, yalnızca siyasi, sosyal ve ekonomik gerekçelerle değil aynı zamanda dinî endişelerle de beslenmiştir. İstanbul'un daha kuruluşunda lanetli olduğu ve burayı ele geçirmekle kıyamet alametlerinin belireceği düşüncesi, fethi farklı gerekçelerle de olsa karşı çıkan gruplarca öne sürüldüğü gibi, fetihten çok sonra bile, büyük bir şehrin sürekli karşı karşıya kaldığı, salgın hastalıklar, yangınlar, sel felaketleri, zelzele gibi tabii afetler vesilesiyle daima hatırlanmıştır ve yaygınlık kazanarak zihinlere yerleşmiştir. Bununla beraber bu teze karşı olanların da yine dinî kaygıları ön plana çıkararak, şehri alıp tamamen harap ettikten sonra üzerindeki lanetin kalkacağı görüşünü savundukları dikkati çekmektedir. Bu bile kıyamet senaryolarının İstanbul

³³ Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 630, vr. 102b-103a (Bu eser bir yüksek lisans tezine konu olmuştur: Ayşe Beyazıt, "Ahmed Bican'ın Münteha İsimli Füsüs Tercümesi Işığında Tasavvuf Düşüncesi", yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008). Ahmed Bîcân'ın bu iki eserindeki kıyamet konusunda ayrıca bkz. Kaya Şahin, "Constantinople and the End Time: The Ottoman Conquest as a Portent of the Last Hour", *Journal of Early Modern History*, 2010, sy. 14, s. 317-354.

³⁴ *Müntehâ*, vr. 109b.

4- Dabbetülârz'in ortaya çıkışını resmeden bir minyatür (Şerif b. Seyyid Muhammed, *Tercüme-i Miftâh-ı Cifrü'l-Câmi*, TSMK, nr. B 373)

ile bağlantılı ayağının ne kadar etkili bir tema hâline geldiğinin bir başka yönüdür.

Özellikle fetihten hemen sonra II. Mehmed'in Mısır sultanına ve Karakoyunlulara gönderdiği iki fetihnamede de İstanbul ile ilgili öne çıkarılan ve vurgu yapılan hadislerin, kıyamet ile ilgili aynı hadisler olmaları, âdeta bir antitez geliştirme çabalarını hatırlatır. Ayrıca ilginç bir şekilde bu hadisler tam metinleriyle değil ancak maksada uygun biçimde eksik olarak alıntılanmışlardır.

İlki şöyledir: "Onlar kılıçlarını zeytin ağaçlarına asmış oldukları hâlde ganimetleri bölüşürken Kostantiniye'yi fethederler." Diğeri ise bunun biraz daha kısaltmış hâlidir: "Onlar ganimetleri paylaşırken Kostantiniye feth edilecektir." Üçüncüsü ise şu şekilde kısaltılmıştır: "Bir tarafı karada bir tarafı denizde olan şehri duymadınız mı, evet ey Tanrı elçisi denildi. O dedi 70.000 kişilik bir ordu ona gaza yapacaktır."³⁵

³⁵ Bu fetihnameler için bkz. A. Ateş, "İstanbul'un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar", *TD*, 1952, c. 4, sy. 7, s. 11-50.

5- İsrafil'in Sur'u üflemesi (*Ahvâl-i Kıyâmet*, Süleymaniye Ktp., M. Hafid Efendi, nr. 139)

Açık olarak görülmektedir ki metinler ustalıklı ayıklanmış, istenmeyen bahisler tamamen çıkarılmıştır. Özellikle son hadiste çıkarılan iki cümle 70.000 kişinin Benî İshak'tan olduğu ve hadisin devamında bu ordunun o şehre saldırmadan kıyametin kopmayacağıdır. Yukarıda ilk zikredilen hadis Molla Gürânî tarafından hazırlanmış olup Memlük sultanına gönderilen fetihnamede yer alır, ancak burada başka bir hadis zikredilmez.³⁶ Öyle anlaşılıyor ki Molla Gürânî ustalıklı fetih müjdesiyle ilgili hadislerden diğerine göre daha anlaşılabilir, daha makul ve tabii en az tehlikeli olanına yer vermeyi tercih etmiştir. Hâce Kerimî'nin hazırladığı ve Karakoyunlu Cihan Şah'a yollanan fetihnamede üçüncüsü daha kuvvetli bir vurgu yapmak ve örneklemeleri çeşitlendirmek amacıyla metne alınmış olmalıdır.³⁷ Fakat hadisin müjde dışında başka bir gayeyi öne çıkardığını gören Hâce Kerimî, bu iki netameli cümleye yer vermeyerek asıl hedefine işaret etmek istemiştir. Hadisi metne alan münşi, kimler olduklarında şüphe bulunan, daha doğrusu Osmanlı

³⁶ Ateş, "İstanbul'un Fethine Dair", s. 18.

³⁷ Ateş, "İstanbul'un Fethine Dair", s. 38-39.

Hanedanı ile ilgisi konusu tartışmalı olan Benî İshak'ı ve şehri almış olmakla kıyamet sürecinin başlayacağı vurgusunu dikkatle ayıklayarak bu bahislere hiç temas etmemeyi ehven bir yol görmüş olmalıdır. Fakat bu lanetin ve kıyamet konusunun farkında olan Hâce Kerimî, şehir hakkındaki olumsuz kanaatlerin varlığına karşı da hadisin tam metnini ve gayesini bilenlere cevap vermeyi ihmal etmemiştir. Nitekim yukarıda alıntılanan üçüncü hadisi naklettikten sonra, Peygamber hadislerinde geçen namlı bir yer ve sağlam bir kale olan bu şehrin ilk zamanından bu ana kadar müşriklerin ocağı ve şeytanların sığınağı olduğunu, yeryüzünde bu kadar eski ve âdeta zamanla yaşıt olan bir hisarın görülmediğini ve üç taraflı duvar gibi sağlam ve alınmaz olarak bilindiğini belirtirken³⁸ kıyamet senaryolarıyla ilgili metinlerde geçen tanıdık unsurlara yer vermiştir. Ancak şehir ele geçirilip ev ve ocaklarının yıkılması, halkın esir alınması, puta tapanların mabetlerinin iman ehlinin mescitleri hâline getirilmesiyle³⁹ bir bakıma zımnen bu lanetin ortadan kaldırılmış olduğunu ima etmiştir.

Asıl ilginç nokta bu fetihnamelere gelen cevaplardadır. Memlûk sultanının gönderdiği cevabi mektupta hiçbir hadis atfı olmamasına rağmen, “Tanrının elçisinin düşmanı olan Benî Asfar'ın burnunu yere sürümekle...” ifadesi, bu tanımlamanın kimin için kullanılmakta olduğunun önemli bir delilidir. Öte yandan Memlûk sultanı kıyamet söylentileriyle ilgili en küçük bir imada bile bulunmamıştır.

Fetihten sonra şehir hakkındaki olumsuz kanaatlerin siyasi rekabetin de etkisiyle sürmekte olduğu açıktır. Bu rekabet bir başkent rekabeti, yani Edirne, İstanbul çekişmesi olmaktan öte muhtemelen daha farklı tonlar taşımaktadır. Serhat boylarındaki grupların imparatorluğun merkezîleşmesine karşı çıktıklarını açık şekilde dile getirdiklerini bildiren bir anekdot, 1470'lerde padişahın Akkoyunlular üzerine yaptığı sefer sırasında, Cem Sultan namına kaleme alınmış *Saltuknâme*'de bulunur. Eserin müellifi Ebülhayr-ı Rumî, İstanbul üzerine yürüme kararı alan II. Mehmed'e bazı beylerin bu hareketin zorluğundan bahsederken, fethi düşünülen şehrin uğursuz bir yer olduğunu, şeytan dünyaya indiğinde ayağını ilk defa buraya bastığını, bu şekilde lanetlenmiş olmakla her devirde yıkılacağını, rivayete göre zina, livata ve fesadın eksik olmayacağını, yerden kara sular çıkacağını, bunun alametinin zelzeleler olduğunu, veba yatağının bu şehrin altında bulunduğunu,

bütün bunların da Peygamber'in hadisiyle bilindiğini, ayrıca kılığın eksik olmayacağını, huzur ve sükûnet sağlanamayacağını bildirdiklerini yazar. Ayrıca beylerin, şayet padişah kararından dönmez de bütün bunlara rağmen şehri alırsa, bu durumda sadece Ayasofya ve çevresine duvar çekip geri kalan bütün şehri yerle bir etmesi gerektiğini ve imar etmeye de uğraşmamasını, çünkü zaten yıkılacağını söylediklerini ekler. Bunları dinleyen padişah ise şu cevabı vermiştir: “Hele feth olsun nihayet biz yıkarız.”⁴⁰

Metnin yazıldığı tarihin Fatih'in yaşlılık dönemine rastlamış olması, burada ince bir siyasi amacın hedeflendiğine de işaret eder. Gerçi daha sonra İstanbul'un fethi olayına tekrar temas edilirken beylerin gerçek niyetleri açıklanır. Beylerin bu işe karşı çıkmaları, onun mamur hâle gelmesinin bütün ülkeyi harap edeceği, içine girip burayı taht merkezi yapan bir padişahın gazadan kalacağı, havasının ağır olup nikris ve diğer hastalıkların belireceği, etrafının denizle çevrili oluşu yüzünden harp ehli gazilere, akıncılara rağbetin azalacağı ve denize ağırlık verileceği endişelerinden kaynaklanmakta idi. *Saltuknâme*'deki bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, İstanbul hakkındaki olumsuz hava sürmekte ve anakronik bir yaklaşımla dahi olsa yer yer çeşitli vesilelerle beslenmektedir. Öte yandan bu bilgilerin kaynağının yine ilgili hadisler ve onların dinî ve ahlaki maksatlarla yazılmış yukarıda sözü edilen Türkçe kitaplar yoluyla yayılan ve yayıldıkça da değişmelere uğrayan rivayetler olduğu söylenebilir.

Benzeri şekilde Osmanlı tarihçilerinden Şükrullah'ın 1460'ta yazdığı belirtilen ilmihâl tarzında türlü konuları ele aldığı *Menhecü'r-reşâd* adlı eserinde herhangi bir yoruma girişilmeksizin kıyamet alametleri konusuna yer verilerek Kostantiniye'nin fethi bahsi öne çıkarılmıştır. Burada ahir zamanda gönderilecek bir halifenin kimliğinden söz edilerek İshakoğullarından 70.000 kişinin Kostantiniye-i uzmâ, Rumiye-i kübrâ ve Çin şehirlerini alacağı, hak dininin bütün her yerde hâkim olacağı belirtildikten sonra Mehdi'nin zuhuru bahsine geçilir ve onun Kostantiniye-i uzmâyı fethedeceği, ordusunun İshak Peygamber'in neslinden 70.000 kişiden ibaret Şam yiğitleri olduğu bildirilir. Bu fetih Deccal'ın çıkmasına vesile olacaktır. Bu hususta bir başka rivayete daha temas eden Şükrullah, Kostantiniye, Rumiye-i Kübra'nın fethinden Deccal'ın hurucuna kadar altı ay gibi bir zaman geçeceğini; ancak doğru rivayetin (yani Kostantiniye'nin fethiyle Deccal'ın

³⁸ Ateş, “İstanbul'un Fethine Dair”, s. 39.

³⁹ Ateş, “İstanbul'un Fethine Dair”, s. 42-43.

⁴⁰ Bu metin için ayrıca bk. F. M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, İstanbul 2012, ekler kısmı.

7- İstanbul'un fethini haber veren Hadis'i tasvir eden bir miyatür (Şerif b. Seyyid Muhammed, *Tercüme-i Miftâh-ı Cifrü'l-Câmi*, TSMK, nr. B 373)

zuhuru arasında) yedi yıllık bir zaman dilimi olduğunu Davud-ı Bicistanî'ye atfen ifade etmektedir.⁴¹ Eserin

⁴¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2112, vr. 105a-110a. Şükrullah hakkında bk. Sara Nur Yıldız, "Şükrullah", *DİA*, XXXIX, 257-258.

yazıldığı tarih dikkate alınırsa bu hesaplanan tarihin 1460'a tekabül etmekte olması ilginçtir. Şükrullah belli belirsiz fetih olayıyla kendi yaşadığı dönemde ortaya çıkacak gelişmeleri âdeta büyük bir endişeyle beklemektedir. Zira konuya girerken Allah'tan mağfiret

dilemekte olması bu anlamda manidardır.

II. Bayezid döneminde yazılan anonim *Tevârîh-i Âl-i Osmân* nüshalarından bir grubunun çok rağbet ettikleri İstanbul'un kuruluş hikâyesi ve Ayasofya'nın inşasıyla ilgili uzun pasajları, bu tür rivayetleri türlü sebepler tahtında daha da süsleyerek geliştirmişlerdir. Karamanî Mehmed Paşa gibi II. Mehmed'in yakın adamları ise şehrin süratle imarı sonucu buranın lanetinin ve kıyamet tehlikesinin kalkacağını savunurken, aslında bu söylentilerden -hadis de çok bilindiği ve ortada olduğu için- ciddi şekilde etkilenmiş olduklarının işaretlerini verirler. Benzeri hava, Enverî, Tursun Bey ve hatta İbn Kemal gibi tarihçilerin fetihle ilgili bahislerinde, satır aralarında ima yoluyla bile olsa görülür, hatta XV. yüzyıl sonlarında eserini yazdığı anlaşılan Oruç Bey şu ilginç cümlelere yer verir:

Ve dahi bir rivâyet kıldı kim Mesâbih Şerhi'nde denilmiştir kim Deccâl-ı la'în çıkmazdan öndin bir dahi Kostantin[iye] seyf ile alına, andan sonra kıyâmet kopacak. Ebu İshak oğlanlarından Mehdi adlı ol gele yürüyüş edip tekbirle ala derler. Ol seyfle alınan dedikleri budur kim şimdi zamanımızda kim pâdişâhül-İslâm ve'l-müslimîn ... Sultan Mehmed... Kostantin'i feth ettikte...⁴²

Öte yandan gelecekte vuku bulacak hadiselerden haber almayı sağladığına inanılan ve bir ilim dalı hâline gelen cefr/cifr⁴³ literatüründe de kıyamet alametleri bahsinde Kostantiniye/İstanbul'un fethinin öne çıkarıldığı dikkati çekmektedir. Bu gelenek Arap ve Fars edebiyatı vasıtasıyla Osmanlı literatürüne de geçmiştir. XVI. yüzyıl sonları veya XVII. yüzyıl başlarında hazırlandığı tahmin edilen bir cifr kitabı tercümesinde ilginç şekilde bu bahisler aynen nakledilmiş, hatta ilgili hadise atıf yapılarak bunun bir de tasviri (minyatürü) çizilmiştir. Seyyid Şerif b. Seyyid Mehmed tarafından yapılan *Miftâhu'l-Cefri'l-câmi'* tercümesindeki ifadeler bu tip kitaplardaki konumuzla alakalı yaklaşımlar açısından örnek olarak zikredilebilir:

... Harâb-ı Mekke Habeşe'dendür, Beyt-i şerîfi kal' edip taşların perâkende eyleseler gerekdür, bu fakir eydür ki eğer sual olunursa ki Beyt-i şerîfi Hak te'âlâ ashâb-ı Fil'den hıfz edüp Habeşe'yi musallat etmesine hikmet nedür? Cevâb budur ki Beyt-i şerîf dâim tavâf olunup mu'azzez iken âhir zamânda battâl kalıp mu'attal olmasın için ol kavmi müstevlî kılup hedmine irâdet-i celîliyesi te'alluk eder, ba'dehu çok geçmeyüp kıyamet kopar. Bu mefhûmu ulema-i hadîs yazmışlardır.

⁴² *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007, s. 112.

⁴³ Metin Yurdağür, "Cefr", *DİA*, VII, 215-218.

Ve dahi dedi ki kıyamet kopmaz çâk sizinle Zengîler tâifesi mukatele etmeyince ve dahi dediler ki Beytullah'ın harâbı Deccâl'den kırk yıl sonradır. Haleb'in harâbı istilâ-yı Etrâk'tendir. Harâb-ı Kuds yangındandır. Harâb-ı diyâr-ı Mısıriyye inkitâ'-ı Nil'dendir ve âhir zamânda Kostantiniye'yi Hak te'âlâ feth edüp ehl-i Beyt'ten bir recül-i sâlih elinden ana Muhammed b. Abdullah derler, eğer bu şehrin sükkânı yerinde bâki olsa miskinleri çıkmazdı. Bu medîne-i İstanbul'un sûretidir ve fethidir ve mâl-ı ganimetin taksîm olunmasıdır ve bu esnâda fedyâdcı gelip Deccâl çıkmış deyü haber vermesidir ki nakş u tasvîr olunmuşdur...⁴⁴

Bu ifadeler, İstanbul ve kıyamet alametleri hususundaki bilgileri takviye eder bir özellik gösterir; XIII. asırda kaleme alınmış bu eserdeki cümlelerin mütercim tarafından aynen korunarak, zaten fethedilmiş olan İstanbul konusuna hiç temas edilmemesi ise ilginçtir. Keza burada bu fethin Muhammed b. Abdullah adlı biri tarafından gerçekleştirileceği kehaneti ayrıca dikkat çekicidir. Mütercim, bu hususta da bir yoruma girişmeksizin daha önce yukarıda zikrettiğimiz hadisi özetleyerek bunun bir resmine (minyatür) yer vermiştir. Bu minyatür İstanbul'un fethinin yegâne tasviri özelliği taşımakla birlikte, resme dikkat edilirse hadis bağlamında Arabî kıyafetli askerlerin ve şehri alan kumandanın çiziminin yapıldığı; Osmanlı tarzı dışına çıkıldığı görülür. Bir tahtta oturan kumandanın yüzü ise Fatih Sultan Mehmed'e benzetilmemiştir; hadis uyarınca, şehre deniz surlarından girildiği tasvir edilmiştir. Keza yine aynı yüzyılda yani şehrin Türkler tarafından fethinden yaklaşık iki yüz yıl sonra bir Osmanlı tarihçisinin İstanbul hakkında aynı argümanları ileri sürmesi, fetih sonrası bu Osmanlı başkentinin uğursuz bir yer olduğu yolunda zihinlerdeki kanaatin hâlâ kuvvetle yaşadığını göstermesi bakımından manidardır.⁴⁵ Kısaca; İstanbul gibi büyük bir metropol etrafında oluşturulan kıyamet beklentileri ve uğursuzluk temaları, dönemde halk arasında hayli yaygın bir "fenomen" hâline gelmiştir.

⁴⁴ TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 373, vr. 258a-259a. Bu eserin asıl müellifinin Şeyh Kemaleddin Muhammed b. Talha (v. 652/1254) olduğu tahmin edilebilir (Kâtib Çelebi, *Keşfüz'z-zunûn*, nşr. Şerefeddin Yaltkaya ve Kılıslı Rifat Bilge, İstanbul 1971, c. 2, s. 592).

⁴⁵ Mehmed Halife, *Târîh-i Gilmânî*, haz. Ertuğrul Oral, doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2000, s. 77-78.